

ЛИТЕРАТУРА

ЖИТОМИРСЬКІ СТЕЖКИ МИХАЙЛА БУЛГАКОВА

Василюк Галина Дмитрівна

викладач-методист, спеціаліст вищої категорії
Житомирський агротехнічний фаховий коледж
м. Житомир, Україна

Анотація. У статті розглянуто життєві та творчі зв'язки Михайла Булгакова з Житомирщиною.

Ключові слова: Житомирщина, Богунья, автобіографічні риси, протопити, «Ларіосік із Житомира».

Вступ. Киянин Михайл Булгаков – один із найбільш культових письменників світу. Творчий світ його фантастично неосяжний, філософськи безмежний, сатирично глузливий і містично несподіваний, і саме тому не вкладається у звичні для читача канони. Україну як батьківщину, де відбулося становлення його як особистості, Київ, де пройшли щасливі часи дитинства та юності, письменник не забував ніколи. "Ах, які зорі в Україні! От майже сім років живу в Москві, а все ж таки тягне мене на батьківщину. Серце щемить... Знову побачити яри, занесені снігом, Дніпро... Немає кращого міста на світі, ніж Київ", - захоплено писав М. Булгаков у нарисі «Кий-місто» [7, с.143].

Наша житомирська земля, як виявилось, також давала прихисток, часто ставала джерелом для творчого натхнення цього абсолютного унікального письменника і драматурга, а житомиряни неодноразово були прототипами героїв романів та п'єс автора.

Метою статті є розкрити чинники, що пов'язують письменника світового рівня Михайла Булгакова з Житомирщиною.

Матеріали і методи. У липні-серпні 1937 року близько двох тижнів М. Булгаков зі своєю дружиною Оленою Шиловською мешкав у селищі Богунья (теперішній район Житомира Богунія) по вулиці Зеленій, будинки 63

та 68, де колись розташовувались приміщення дачі академіка Л. Тарасевича. З 1927 року вона належала доньці Тарасевича – Юлії Львівні Степун, правда, та змушена була її продати, бо її чоловіка, Володимира Степуна, за надуманим звинуваченням (контрреволюційна та пропагандистська діяльність М. Булгакова) заарештували і покарали (1939 р.) 16-а роками заслання. Місця тут були чудові: неповторні місцеві краєвиди, тихоплинна річка Лісова, до якої вели гранітні сходинок, затишний парк, оригінальна альтанка-водокачка, купальня, льодовик, клумби перед будинком – все милувало око. Враження від перебування в Богунії залишила у своєму щоденнику Олена Сергіївна Булгакова: "Я страшно щаслива, что уговорила Мишу уехать из Москвы. И он устал, и я, оба издергались, а здесь полный отдых, ни газет, ни хозяйства, ни телефона... Жизнь в Богунье поначалу была прелестна. Места там очень красивые, купались..." [6].

Чому саме ці місця на Житомирщині у непрості 30-і роки обрали Булгакови для відпочинку? Справа в тому, що В. Степун на той час – актор МХАТ-у, виконавець ролі лікаря у прем'єрній п'єсі "Дні Турбіних". Очевидно, теплі, дружні стосунки поєднували цих двох талановитих людей(4. с. 33). Крім того, на думку, М. Чудакової [7, с.415], рік 1937 – це "контрреволюційна справа Тухачевського", що в якійсь мірі загрожувала і родині Булгакових. "Злі язики" поширювали чутки про нібито бурхливий роман Тухачевського і Шиловської (коли вона ще була заміжньою за начальником штабу округу Шиловським, з яким мала двох дітей). Отож не лише про відпочинок йшлося у спогадах дружини Булгакова. Здавалося б, це малозначимий епізод, але завдяки йому житомиряни мають право вважати своє місто певною мірою "булгаківським". Адже цілком імовірно, що ці кілька тижнів у Житомирі врятували життя, якщо не самого Майстра, то його Маргарити, без якої найвизначніший твір Михайла Булгакова не став би надбанням світової культури [8].

Встановити житомирські адреси М. Булгакова вдалося заслуженому журналісту України, кавалеру відзнаки обласної ради "Честь і слава Житомирщини", великому патріоту Житомира Георгію Мокрицькому на основі

спогадів Е. Шефлінської, мати якої працювала на дачі домогосподаркою, та родичів садівника – агронома А. Тильного. На жаль, будинки, де відпочивав Булгаков з дружиною, не збереглися, але земля Богунії має пам'ятати про нього. Як встановлено Г.Мокрицьким, сучасна адреса колишньої дачі Тарасевича – вул Зелена, 82 [4, с. 364].

Відомо, що більшість творів Михайла Булгакова мають автобіографічні риси, тому їх герої мали прототипів у реальному житті. З Житомиром письменника пов'язує не тільки перебування його на дачі Богунії, а і його родичі – протопити героїв багатьох творів письменника. Їх немало. Г.Мокрицький зазначає, що "булгаківських героїв, реальні прототипи яких жили і працювали в Житомирі, ще за життя бачили на театральних сценах Парижа, Гааги, Білостока, Мадрида, Праги, Варшави, Кракова, Лодзя, Бреслау" [4, с. 35]. Хто ж ці люди? Так, сестра Булгакова Варвара (у п'єсі Олена Турбіна) була дружиною блискучого офіцера, фронтовика, кавалера ордена святого Володимира з мечами і бантом, згодом викладача Київського піхотного училища Леоніда Сергійовича Карума, який залишив про наше місто чудові спогади [5]. В Житомирі, де проживали його численні родичі за материнською лінією, він навчався у Другій гімназії, потім закінчував Київське військово-училище, служив у Костромському піхотному полку, який на той час був розквартирований у Житомирі. У 30-х роках був репресований, а після звільнення працював у Новосибірському медичному інституті. Саме Леонід Карум зображений у "Білій гвардії" як капітан генерального штабу Володимир Тальберг. В деталях показані достовірні риси характеру цієї людини, хоча деякі моменти біографії не співпадають. Оскільки свого героя Булгаков показав у дещо негативному плані, це образило сестру драматурга, і стосунки між ними значно погіршилися. Діти двоюрідних сестер Леоніда Карума – Микола Судзіловський та Юрій Гладиревський – стали прототипами героїв роману «Біла гвардія» та п'єси "Дні Турбіних" (відповідно Ларіона Суржанського та особистого ад'ютанта гетьмана, поручника Леоніда Шервінського). Отож відразу три колоритні герої знаменитих "Днів Турбіних" "родом" із Житомира

[8]. Тому і не випадково, мабуть, перший пам'ятник літературному герою в нашому місті – це пам'ятник "Ларіосіку із Житомира" – герою булгаківських творів "Біла гвардія" і "Дні Турбіних" Іларіону Іларіоновичу Суржанському, прототипом якого був мешканець Житомира Микола Судзіловський, родич сестри Булгакова. За сюжетом у 1918 році він зайшов до квартири своїх родичів Турбіних у Києві зі словами: "Здрастуйте, я ваш кузен із Житомира". "Наша фракція хотіла, щоб літературний герой з відомого роману Михайла Булгакова нарешті повернувся у Житомир", – сказав на відкритті пам'ятника Сергій Сухомлин (тоді депутат міськради від фракції "Наша Україна"). От і повернувся до Житомира Іларіон Суржанський, тільки п'ятсоткілограмовим пам'ятником з бронзи на вулиці Київській, 13, біля кінотеатру "Україна". Авторами цієї скульптурної роботи, що так прикрасила наше місто, стали кияни, скульптор і архітектор Ю. Осташев та О. Плотко-Осташева. Виникла навіть нова традиція: прикладати руку до листа Ларіосіка, щоб збулося задумане. Доля ж прототипа Ларіосіка склалася непросто. Тільки нещодавно у Росії (Санкт-Петербург) віднайшлися правнуки "Ларіосіка із Житомира", і тепер відомо про його трагічну загибель: розстріляний у Криму червоноармійцями Фрунзе; є тепер і його фотознімки! [4, с. 35].

Звичайно, М. Булгаков знав особисто багатьох мешканців Житомира того часу, цікавився діяльністю житомирських митців. Далеко не кожному його творчість була зрозумілою, не всі бачили у ньому великий талант, а декого відверто лякала антирадянщина, завуальована фантастикою і містикою. Критикував твори Булгакова радянський поет Олександр Ілліч Безименський, що народився в Житомирі (1989 р.) і написав не один антирелігійний твір. Можливо, у відповідь на критику Булгаков вивів його у романі "Майстер і Маргарита" як поета Івана Бездомного (Понирев). Потрапивши у психіатричну клініку, той клянеться і присягається майстру більше ніколи не писати творів [1, с.117]. До кінця життя цього професора, співробітника Інституту історії та філософії, щасливого сім'янина в дні весняного повного місяця мучитиме совість [1, с. 347-348].

Добре знав М. Булгаков житомирянина за місцем народження, письменника і сценариста Льва Нікуліна. Останній подарував Булгакову рукопис однієї із своїх п'єс, залишивши там пам'ятний підпис: "Мастеру драматургии Михаилу Аф. Булгакову" [3]. Також свідком на весіллі Булгакова був житомирський музикант Олександр Петрович Гнєшинський. Саме під впливом письменника він залишив семінарію і перейшов до Київської консерваторії. Тому, мабуть, не випадково у "Білій гвардії" згадується "луна над потухшей семинарией" [3].

І навіть найбільший подарунок долі у житті Михайла Булгакова – його Маргарита – Олена Сергіївна, яка у дівочтві мала прізвище Нюренберг. Як засвідчили пошуки дослідників, на теренах колишньої Російської імперії рід дружини письменника веде свій початок з ... Житомира. Саме сюди в 1768 році переїхав на постійне проживання майбутній предок Олени Нюренберг – німецький ювелір, для якого Україна стала новою, але справжньою Вітчизною [8]. Таким чином, Маргарита – героїня безсмертного роману "Майстер і Маргарита", останнє кохання Булгакова – дочка житомирянина Сергія Нюренберга! [4, с. 32].

Як не дивно, але неймовірно великий номер відділку міліції, що видав паспорт киянину, дядькові Берліоза Максиміліану Поплавському (роман "Майстер і Маргарита"), – 412 [1,с.177], а з кінця 2009 року це телефонний код Житомира [6]. Звісно, так вийшло випадково, але наскільки дивовижне співпадіння. Опосередковано, але і наш коледж пов'язаний з М. Булгаковим. Викладач садово-городньої профшколи, з якої постане з часом ЖАТК, садівник і агроном А.П. Тильний (мешкав у Богуні), як відомо, виростив на дачі Л. Тарасевича чудовий сад, квітники були неповторними, а студентка вищезгаданого коледжу Аня Тарасевич за батьківською лінією – далека родичка академіка. Це було встановлено в результаті досліджень при підготовці до 90-річчя Житомирського агротехнічного коледжу (2018 р.).

Результати та обговорення. Результати пошукової роботи щодо встановлення зв'язків Михайла Булгакова з Житомирщиною обговорювалися

на V-й Житомирській обласній історико-краєзнавчій конференції, що відбулася в стінах Житомирського агротехнічного коледжу. Учасники конференції заслухали та обговорили виступ студентки Шарій О.Ю. на тему «М. Булгаков і Житомир».

Джерела та література

1. Булгаков М. Майстер і Маргарита. Київ: Молодь, 1988. 338с.
2. Мокрицький Г. П. Булгаківські стежки в Житомирі// Возрождение Житомира. 2010. № 2. С.7.
3. Мокрицький Г.П. Михайл Булгаков і Житомир// Приміське життя. 2012. № 7. С.7.
4. Мокрицький Г.П. Танго з минулим: неординарні постаті в історії Житомира: (історико-краєзнавчі та біографічні ілюстровані есе-дослідження). Житомир: Волинь, 2014. 416с.
5. Ноженко С. Миф о городе Леонида Карума// Стиль и дом. 2000. № 4/23. С.66-73.
6. Руслан Мороз Михаил Булгаков и Житомир. URL: <http://zhzh.info/publ/13-1-0-1988> (дата звернення: 13.01.2022 р.).
7. Чудакова М.О. Жизнеописание Михаила Булгакова. Москва: Книга, 1988. 672с.
8. ШПАК Віктор. Житомир Михайла Булгакова// Урядовий кур'єр. 2011. 13 травня.